

КЫРГЫЗЧА ОКУТУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА ТАМАК-АШ ӨНДҮРҮШҮНДӨГҮ ТЕРМИНДЕР ЖӨНҮНДӨ

Дейдиев Анарсейит Уркунбаевич, т.и.к., доцент, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин доценти, 720038, Кыргызстан, Бишкек шаары, “Жал” кичирайону, 30/43, КТМУ кампусу, Инженердик факультет, E-mail: anarseit@rambler.ru

Кожобекова Клара Кожобековна, т.и.к., КМТУнун профессору, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети, 720044, Кыргызстан, Бишкек шаары, Ч. Айтматов проспектиси, 66

Элеманова Римма Шукуровна, т.и.к., доцент, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети, 720044, Кыргызстан Бишкек шаары, Ч. Айтматов проспектиси, 66, E-mail: rimma_76@list.ru

Джамаева Айнура Эсенкановна, ага окутуучу, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети, 720044, Кыргызстан, Бишкек шаары, Ч. Айтматов проспектиси, 66, E-mail: aynura.dzhamaeva@mail.ru

Сырымбекова Эльмира Аскарбековна, окутуучу, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети, 720044, Кыргызстан, Бишкек шаары, Ч. Айтматов проспектиси, 66, E-mail: esyrymbekova@mail.ru

Аннотация. Макалада азыркы учурдагы мамлекеттик тил маселеси боюнча тамак-аш адистерин даярдоого багытталган жогорку окуу жайлардагы көйгөйлөр жана аларды чечүү жолдору көрсөтүлгөн. Тил саясаттын стратегиялык багытын эске алып, мамлекетке кыргыз тилин кесиптик чөйрөдө жогорку деңгээлде колдоно билген адистерди даярдоо зарылдыгы, ошол эле маалда кесиптик терминдерди туура которулушу кенен каралган. Жыйынтык катары мамлекеттик тил мыйзамын так аткарылышы, кыргыз тилинде китеп, усулдук көрсөтмөлөр чыгарылуусу, бүтүрүүчү иштерди жана аларды жактоону кенен колдонуу сунушталган.

Ачкыч сөздөр: кыргыз тил, термин, тамак-аш өндүрүшү, окутуу.

PROBLEMS OF KYRGYZ LANGUAGE TEACHING AND TERMS OF THE FOOD INDUSTRY

Deidiev Anarseyit U., PhD, Associate Professor, Kyrgyz-Turkish University "Manas", 720038, Kyrgyz Republic, s. Bishkek, Jal microdistrict, 30/43, KTMU's campus, Faculty of Engineering, E-mail: anarseit@rambler.ru

Kojobekova Klara K., PhD, Professor of KSTU, KSTU named after I. Razzakov, 720044,

Kyrgyz Republic, s. Bishkek, Ch. Aitmatov av., 66

Elemanova Rimma Sh., PhD, Associate Professor, KSTU named after I. Razzakov, 720044, Kyrgyz Republic, s. Bishkek, Ch. Aitmatov av., 66, e-mail: rimma_76@list.ru

Djamaeva Ainura E., Senior Lecturer, KSTU named after I. Razzakov, 720044, Kyrgyz Republic, s. Bishkek, Ch. Aitmatov av., 66, E-mail: aynura.dzhamaeva@mail.ru

Syrymbekova Elmira A., Lecturer, KSTU named after I. Razzakov, 720044, Kyrgyz Republic, s. Bishkek, Ch. Aitmatov av., 66, E-mail: esyrymbekova@mail.ru

Abstract. The article discusses the issues and ways of implementing programs in the state language in universities leading the training of specialists for the food industry. Taking into account the strategic direction of the language policy, the need to train specialists for the state who can use the Kyrgyz language at a high level in the professional field, as well as correct translation of professional terms, is widely considered. As a result, it is proposed to strictly implement the law on the state language, publish books and teaching aids in the Kyrgyz language, widely use the preparation of graduate works and their defense.

Keywords: kyrgyz language, term, food production, education.

Тил маселеси биздин өлкө үчүн азыркы кезде орчундуу маселе болуп саналат, бул мамлекеттик саясат деп айтсак жаңылышпайбыз. Бул саясаттын стратегиялык багыты биздин студенттер үчүн төмөнкүчө болушу керек: биринчиден, биздин бардык студент болочок кыргыз элинин жогорку билимдүү адистери катары мамлекеттик тилди билүүлөрү зарыл, жөн гана турмуш-тиричиликте колдонгондой деңгээлде эмес, адабий-техникалык деңгээлде колдонуп билүүлөрү керек; экинчиден, азыркы заманда эч бир өлкө жа дегенде эң кубаттуу АКШ да, изоляцияланган абалда өзүнөн өзү өнүгүп кете албайт, ошондуктан биздин жогорку билимдүү адистерибиз жалаң эле кыргыз тилин билбестен эки тилди же үч тилди билиши замандын талабы, билинвизм жөнүндө Союз таркай электе эле Ч. Айтматов айткан эле. Экинчи тил катары азыр орус тили, кийинчерээк инженердик багытта англис тили болуп калды.

Азыркы абалды алып карасак, биз орусча окуган студенттерди мындай эле коелу, кыргыз студенттерибизди кыргызча окута албай жатабыз. Мындайча шарт түзүлүп калганына объективдүү жана субъективдүү шылтоолор бар, аларды бардыгыбыз жакшы билебиз.

Ким алдына коюлган иш-максатын аткара алса аткарат, аткара албаса шылтоо издейт – деген жакшы сөз бар, ошондуктан ар кандай шылтоолорго таянбай тил маселесинин проблемаларын ирээти менен чече башташыбыз керек. Ушул жагдайда кээ бир маселелер жөнүндө азын оолак сөз жүргүзсөк, эмнегедир кыргыз тилинде окуган студенттердин окуусу орусча окугандарга салыштырганда начар, мунун бир нече себеби бар:

- биринчиден, айыл жерлеринен келген студенттердин фундаменталдык даярдыгы жетишсиз болуп, кийин жогорку окуу жайында жакшы жетише албай жатышат;
- экинчиден, кыргызча окугандардын көбү жатаканада жашап, материалдык жактан начар болгондуктан алар биринчи кезекте окууну эмес, курсакты тойгузууну ойлошот;
- үчүнчүдөн, биз кыргызча жетиштүү деңгээлде окута албай жатабыз.

Ар бир нерсенин эки жагы, жакшы жана жаман жагы бар. Мурда деле айылдан келген балдар начар окушуп, бирок орусча окугандар менен аралаш окугандыктан үчүнчү курстан ары жетишип кетишчү, азыр болсо кыргызча окугандарды өзүнчө бөлүп койдук, жалпы деңгээли начар, өздөрү менен өздөрү кандайдыр бир чектелгендей болуп жатышат. Бул эмне дегендик? Биздин өзүбүздүн Кыргызстанда кыргыз тилинде окуган студенттер начар окушуп, алардын көпчүлүк бөлүгү окуу жайын буткөндөн кийин Кыргызстанда калып иштеп жаткандыктан, ал эми орус тилинде окугандардын кээ бирөөлөрү бөлөк өлкөлөрдө иштеп жаткандыгына байланыштуу, биз Кыргызстан үчүн жалпы жонунан, билими начар адистерди даярдап, ал эми чет элдер үчүн күчтүү адистерди даярдап жаткансыйбыз.

Бул маселени чечиш үчүн биздин колдон эмне келет, бир гана кыргызча окутуу деңгээлин көтөрүшүбүз керек. Азыркы учурга чейин кээ бир кафедраларда кыргызча лекция окулуп жатат деген жетишкендик катары каралып, анын сапат жагына анча көңүл бурулбай келген, мындан тышкары дагы кыргызча лекцияларды жаш, тажрыйбасы аз мугалимдерге берип коюп жатышат.

Мындан тышкары илимий китептери мамлекеттик тилде аз болгондугуна байланыштуу, мугалимдер көп убакыттарын которууга жана окутуу ыкмаларына жумшашат. Ал короткон убакыт өз алдынча планга кирбейт, ошондуктан кызыгуу жок, себеби көп жыл иштеген мугалимдер үчүн дагы кошумча жумуш.

Кыргызча окутуунун деңгээлин көтөрүүдө биринчи кезекте терминдерди ирээттеп алышыбыз керек, башкача айтканда стандартташтырып алышыбыз керек.

Тамак-аш өндүрүшүнүн технологиясын окутууда терминдерди которуп ирээттөдө негизги үч принципти колдонсок туура болгондой [1]:

- биринчиси, эгерде ошол терминдердин так, туура, өзүнө дал келе турган кыргызча котормосу бар болсо, ошол сөздү колдонуу, мисалы үчүн:

специи – татымал,

осветление – тундуруу,

осаждение – чөктүрүү,

утилизация (лат. utilis) – керектөө, пайдалануу,

микробиологиялык терминдер [2, 3]:

плесневые грибы – бубак козу карындар,

микробиологическая обсемененность – микробиологиялык уруктануу,

посев – эгүү,

предметное стекло – заттык айнек ж.б.

- экинчиси, кээ бир түрк тилдеринен орус тилине трансформация болуп өтүп кеткен сөздөр, мисалы үчүн, сүт өндүрүшүндө, классикалык технологиясы менен сыр жасоодо “сычужный фермент” деген колдонулат, ал фермент музоонун жумурунан алынган фермент, “сычуг” деген сөз түрк сөзү, бизче чучук. Жумурду кээ бир түрк элдери чучук дешет экен, ошону же жумур ферменти же чучук ферменти десек болот.

Мындай сөздөр жемиштерди кургатуу технологиясында көп кездешет, анткени, кургатылган жемиштердин технологиясы илгертеден Орто Азия элдеринде жакшы өнүгүп, кийин Европа жакка тараган: изюм – жүзүм, курага, кайса – жана башка сөздөр.

Мындан башка дагы шарап өндүрүшүндө шампан брют түрүндө болот. Брют бул “абсолютно сухой” дегенди билдирет, муну көпчүлүк вино өндүрүүчүлөр жаргон түрүндө “чкл” дешет, бул да түрк сөзү бизче ачкыл дегенди билдирет, “абсолютно сухой” шампандын даамы чындыгында эле ачкыл [4-7].

Шараптардын түрүн атоодо көптөгөн маселелер бар, мисалы: сухое, полусухое, полусладкое, сладкое вино дегендерди кантип которобуз, түз кургак, жарым кургак, жарым таттуу, таттуу шарап десек кандай болот, “кургак жана жарым кургак шарап” деген логикага туура келбегендей сезилет. Чындыгында бул аталыштар технологиясы менен байланышкан, “сухое вино” бул, андагы канттарды (моно- жана дисахариддерди) аягына чейин, калтырбай ачытылган шарап, демек муну “кантсыз шарап” ал эми “полусухое вино” дегенди “аз канттуу шарап” деп которсок.

- үчүнчүсү – көптөгөн терминдер илимий-техникалык жактан өнүккөн алдыңкы өлкөлөрдүн тилинде болуп, же болбосо өлүк тил – латын тилинде болуп кийин эл аралык сөзгө айланып кеткен сөздөр, алар мурда орус тилинде деле чет элдик сөздөр катары кирип, орус тилин байыткан. Мындай сөздөрдү которуунун кажети жок, аларды кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу өзгөртүп колдонсо кыргыз тили байыйт, мисалы үчүн:

бланшировка (француз сөзү “blanchir”) – түз эле орусчага которсок “белить”, “отбеливать” болот, ал эми мааниси боюнча кайнак же ысык сууда, же болбосо кандайдыр бир туздардын ысык эритмелеринде чийки заттарды (жашылча-жемиштер) кармап иштетүү муну кыргызча бланширлөө деп койсок болот.

Гомогенизация (грек сөзү “homogenes”) – однородный, мааниси боюнча майда бир түрдүү дисперсиядагы суюк же жумшак консистенциялуу тамак-аш азыктарын алуу үчүн колдонулуучу процесс, муну болсо гомогендөө десек болот.

Деаэрация (француз сөзү “deaeration”) – суюк тамак-аштардын составын газсыздандыруу процесси, деаэирлөө.

Фарширование (француз сөзү “farce”) – фарштоо.

Купаж (француз сөзү “courage”) – купаж.

Ушул сыяктуу кыргыз элине сиңип калган сөздөр көп:

пюре – пюре
соус – соус
инспекция – инспекция
этикетировка – этикеттөө
желе – желе
джем – джем

микробиологиялык сөздөр: вирус, бактерия, антиген, антитела, мутация, стерилизация, пастеризация, токсин, инфекция, культивирование ж.б.

Дагы бир көңүл бура турган нерсе, англисчеде “-tion”, орусчада “-ция” мүчөсү менен пайда болгон сөздөр, мисалы “классификация” – “классификациялоо” деп татаалдандырып которуп жүрүшөт, классификация сөзү өзү эле класстарга киргизип бөлүштүрүүнү билгизет, а биз ага дагы “-лоо” мүчөсүн улап татаалдандырып жатабыз, ушуга жараша, мисалдар:

Стерилизация, стерилизациялоо эмес, стерилдөө
Пастеризация, пастеризациялоо эмес пастерлөө
Денатурация, деантурациялоо эмес денатурлоо
Коагуляция, коагуляциялоо эмес коагулдоо
Рафинация, рафинациялоо эмес рафиндөө
Сублимация, сублимациялоо эмес сублималоо ж.б.

Тилчилердин көңүлүн орусча “ж” менен кыргызча “ж”, жана чет тилинен келген сөздөрү “дж” менен кыргызча “ж”-ны айырмалоого бурсак, ушулар жөнүндө так бир эреже болсо, мисалы үчүн: көп эле сөздөрдү “дж”сы жок эле кыргызча “ж” менен жазып окуйбуз деген эреже кабыл алынды, бул сөздөр биздин тамак-аш терминологиясынан болбосо дагы айта кетүү керек, мисалы үчүн:

джемпер – жемпир
джунгли – жунгли

бирок, ушул эрежени кээ бир тамак-аш терминдерине колдонсок туура эмес болучуудай, мисалы үчүн:

джем – жем, кыргызча малга берүүчү жем;
желе – желе, жөргөмүштүн желеси, кулун байлаган желе.

Ошондой эле тамак-аш менен байланышпаган терминдер:

джаз – жаз, жыл мезгили, буйрук этиш,
джип – жип, байлоочу жип (тигүүчү жип).

Аягында кандай жыйынтык кылсак:

- мамлекеттик тил мыйзамын ирээти менен аткарышыбыз керек;
- кыргыз тилинде китеп чыгаруу, усулдук көрсөтмөлөрдү чыгарууну күчөтсөк;
- окуу, окуу-усулдук көрсөтмөлөрдү котормо менен алектенген окутуучулардын окуу жүктөмүн пландаштырууга жана эсептөөгө котормого кеткет убакыт ченемдерин иштеп чыгуу абзел; [8]

- мамлекеттик тилде сабак өтө турган мугалимдерди материалдык жагынан стимулдаштыруу;

- бүтүрүүчү кафедраларга дасыктык иштерди аткарууну жана жактоону расмий тил катарында ошондой эле мамлекеттик тилде жүргүзүүсүн талап кылуу.

Адабият

1. Русско-киргизский словарь. Под ред. проф. К. Юдахина. – М.: ОГИЗ гос. из-во иностранных и национальных словарей, 1944. – 984 с.
2. Емцев В.Т. Мал чарбачылыгындагы микробиология, гигиена, санитария: кесип.-техн. орто окуу жайлары үчүн окуу куралы. – Ф.: Мектеп, 1989. – 264 б.
3. Дранкин Д.И. Продукты питания и инфекция. Часть 2. –Саратов: изд-во Саратовского ун-та, 1984. -268 б.
4. Справочник по виноделию. Под. ред. В.М. Малтабара и Э.М. Шприцмана. - М.: Пищевая промышленность, 1973. – 407 с.
5. Технология производства продовольственных товаров: учебник для студ. сред.проф. учеб. заведений. Под. ред. В.И. Хлебникова. –М.: Издательский центр “Академия”, 2007. -348 с.
6. Реймерс Н.Ф. Основные биологические понятия и термины. –М.: Просвещение, 1989. -319 с.
7. Вакарчук Л.Т. Технология переработки винограда. –М.: Агропромиздат, 1990. -271 с.
8. Кожобекова К.К. Функционалдуу тамак- аш азыктары // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И. Раззакова – 2020 - №1 (53). – С. 85 – 92.